

ISSN-2229-4929
2020

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue - I
Recent Trends and Issues in Social Science & Science
Towards Sustainable Development

October 2020

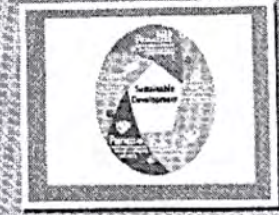
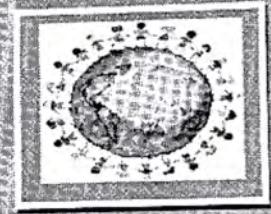
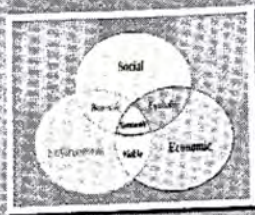
Chief Editor : Dr. Nanasheeb Suryawanshi

Executive Editor : Prin. Dr. R. K. Pardeshi

Principal, Sant Ramdas Arts, Commerce and
Science College, Ghansawangi Dist. Jalna

Co-Editor : Dr. S. V. Tathe

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

PRINCIPAL
T.S.S.'s. Smt. V.U. Patil Arts &
Late Dr. B.S. Desale Science College
Tal. Sakri, Dist. Dhule

AKSHAR WANGMAY

International Peer Reviewed Journal

UGC CARE LISTED JOURNAL

October - 2020

Special Issue-I

On

***Recent Trends and Issues in Social Science
& Science Towards Sustainable Development***

Chief Editor

Dr. Nanasahab Suryawanshi

PRATIK PRAKASHAN, 'PRANAV, RUKMENAGAR, THODGA ROAD AHMEDPUR,
DIST. LATUR, -433515, MAHARASHTRA

Executive Editor

Prin. Dr. R. K. Pardeshi

Principal

Sant Ramdas Arts, Commerce and Science College, Ghansawangi
Dist. Jalna

Co-Editor

Dr. S.V. Tathe

Editorial Board

Dr. R.S. Dhaye

Dr. R.K. Raut

Dr. G.R. Awachar

Prof. S.V. Samag

Published by- Prin. Dr. R.K. Pardeshi, Principal, Sant Ramdas Arts, Commerce and Science College, Ghansawangi Dist. Jalna

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

Price :Rs.1000

आघाडीचे राजकारण: जागतिक परिदृश्य

प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे^१ प्रा. दिनकर लहू पाटील^२

^१सहाय्यक प्राध्यापक - राज्यशास्त्र विभाग श्रीमती विमलबाई उतमराव पाटील कला वकै, डॉ.भास्करसदाशिव देसले विज्ञान महाविद्यालय, साक्री, जि.धुळे

^२सहाय्यक प्राध्यापक - शिक्षणशास्त्र विभाग, श्रीमती विमलबाई उतमराव पाटील कला वकै, डॉ.भास्कर सदाशिव देसले विज्ञान महाविद्यालय, साक्री, जि.धुळे

सारांश (Abstract)

लोकशाही शासन व्यवस्थांमध्ये राजकीय पक्ष हे अनिवार्य असतात, कारण तेच खऱ्या अर्थाने लोकशाहीचे वाहक असतात. बहुपक्ष पद्धती असणाऱ्या देशांमध्ये कोणत्याही एका पक्षाला स्पष्ट बहुमत प्राप्त न झाल्यास तेथे दोनपक्षा अधिक पक्ष मिळून शासन स्थापन करतात, त्यास आघाडीचे सरकार असे म्हटले जाते. द्विपक्ष पद्धती असणाऱ्या देशांमध्येही आघाडी शासन स्थापन झाल्याचे दिसून येते. उदा. इंग्लंडमध्ये ६ मे २०१० रोजी झालेल्या संसदीय निवडणुकीत लेबर पार्टी व कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टी यापैकी कोणालाही सरकार स्थापनेसाठी आवश्यक बहुमत प्राप्त झाले नाही. त्यामुळे कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टीने लिबरल डेमोक्रेटिक पार्टीला सोबत घेऊन आघाडी सरकार स्थापन केले होते. २१ व्या शतकात तर आघाडी सरकारे अनिवार्य बनली असून राजकीय पक्षांद्वारे शासनातील आपल्या सहभागाच्या आवश्यकतेपोटी समान राजकीय कार्यक्रमाच्या अधारावर आघाडीची सरकारे यशस्वीपणे चालविण्यात येत आहेत. जगातील बहुसंख्य राष्ट्रांमध्ये आघाडीची सरकारे स्थापन होण्यासाठी पुरक बहुपक्ष पद्धतीचा विकास होत असल्यामुळे भारत, इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी, जपान, कॅनडा, बेल्जियम, न्यूझीलंड, ऑस्ट्रेलिया, हंगेरी, चेकोस्लाविया, इस्राईल या देशांप्रमाणेच श्रीलंका, पाकिस्तान व नेपाळ या देशांमध्येही आघाडीची सरकारे स्थापन होत आहेत. जागतिक पातळीवर आघाडी शासनांच्या प्रयोगांचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोध निबंधात करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

२१ व्या शतकात आघाडी सरकारे अनिवार्य बनली असून राजकीय पक्षांद्वारे सत्ताप्राप्तीसाठी किंवा शासनातील आपल्या सहभागाच्या आवश्यकतेपोटी समान राजकीय कार्यक्रमाच्या अधारावर आघाडीची सरकारे यशस्वीपणे चालविण्यात येत आहेत. ज्याठिकाणी आघाडी सरकारच्या किमान सामाईक राजकीय कार्यक्रमांची क्रियान्विती फसली, त्याठिकाणी अशी सरकारे फार काळ टिकू देखिल शकली नाही. परंतु संसदीय शासनव्यवस्था आणि बहुपक्ष पद्धती असणाऱ्या देशांमध्ये सत्तासंघर्षाच्या राजकारणात आघाडी सरकारे स्थिर व दृढमूल होत असल्याचे दिसत आहे. जागतिक स्तरावरील आघाडीच्या राजकारणाचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोधनिबंधात केला आहे.

राजकीय आघाडीची संकल्पना

देशांतर्गत राजकारणाच्या संदर्भात भिन्न राजकीय पक्ष, गट किंवा व्यक्ती (बहुतेक वेळा तालपुत्रे) एकत्र येऊन आघाडी तयार करतात. अशा आघाडीत सामील होणारे पक्ष / गट आपले वेगवेगळे अस्तित्व कायम ठेवून विशिष्ट कारणासाठी एकत्र येतात. संसदीय शासनपद्धतीमध्ये निवडणुकीनंतर मंत्रिमंडळ बनविण्यासाठी अशी आघाडी स्थापन होत असते अशा मंत्रिमंडळाला आघाडीचे किंवा संमिश्र मंत्रिमंडळ म्हटले जाते आघाडीचे ऐक्य तिच्यातील पक्षांच्या तडजोड करण्याच्या तयारीवर अवलंबून असते आणि किरकोळ करणांनीही अशी आघाडी मोडू शकते. म्हणून संमिश्र सरकारे त्यांच्या अस्थिरतेसाठी प्रसिध्द आहेत.^१ परंतु अनेक पश्चिमात्य देशांचा आघाडीच्या राजकारणाबाबतचा अनुभव मात्र चांगलाही आहे अनेक देशांमध्ये आघाडी सरकारला स्थैर्य लाभलेले आहे.

ओम प्रकाश गाबा, यांनी आपल्या 'विवेचनात्मक राजनीति विज्ञान कोष' या पुस्तकात राजकीय आघाडीचे दोन अर्थ सांगितले आहे. १) आघाडी ही एक अशी कृती असते की ज्याद्वारे दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक पक्ष सत्ता प्राप्त करण्याच्या उद्देशाने आपली शक्ती व संसाधने यांचे एकत्रीकरण (एकजुट) करतात. २) संसदीय व्यवस्थेसाठी आघाडीची निर्मिती ही एक अशी प्रक्रिया आहे की, ज्याद्वारे दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक पक्ष मिळून संसदेमध्ये आपले बहुमत सिध्द करतात व त्याआधारे आपला सरकार स्थापनेचा दावा प्रस्तुत करतात.^२ जगातील विविध देशांमधील आघाडीचे प्रयोग

आघाडी सरकारचा प्रयोग सर्वप्रथम इंग्लंडमध्ये झाला, परंतु तो फारसा यशस्वी ठरू शकला नाही त्यामुळेच १८५२ मध्ये रसेल आणि एडविन यांनी म्हटले की, 'इंग्लंडला आघाडी सरकारे नको आहेत.' तरीदेखिल इंग्लंडमध्ये आघाडी शासनाचे अनेक प्रयोग झाले. १७५७ मध्ये पिट एण्ड एल्डर यांनी ड्यूक यांच्यासोबत मिळून आघाडी सरकारची स्थापना केली. १८५२ मध्ये जेव्हा लॉर्ड ड्युबे यांनी राजीनामा दिला तेव्हा पुन्हा आघाडी सरकार स्थापना करण्यात आले, ते १८५५ पर्यंत चालले. १८९५ मध्ये लिबरल पार्टी व कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टी यांचे आघाडी शासन स्थापन झाले. याचप्रमाणे लिबरल पार्टी आणि लेबर पार्टी मधील एका गटाने कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टीच्या नेत्याच्या नेतृत्वाखाली आघाडी शासन स्थापन केले. १९१६ मध्ये लॉर्ड जॉर्ज यांच्या नेतृत्वाखाली स्थापन झालेले आघाडी सरकार १९२२ पर्यंत चालले. १९३१ मध्ये लेबर पार्टी आणि लिबरल पार्टी यांनी कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टीच्या नेतृत्वाखाली आघाडी सरकार स्थापन केले आणि रॅम्से मॅकडोनाल्ड यांना पंतप्रधानपदी निवडण्यात आले. १९३५ मध्ये या सरकारमध्ये मतभेद निर्माण झाल्यावर कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टीने सरकार चालविले. १९४० मध्ये लेबर पार्टी, लिबरल पार्टी आणि कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टी यांनी मिळून विंस्टन चर्चिल यांच्या नेतृत्वाखाली स्थापन

PRINCIPAL
T.S.'s. Smt. V.U. Patil Arts &
Life Sciences College
Sakri, Tal. Dhule, Dist. Dhule

केलेले शासन १९४५ पर्यंत चालले. हे ब्रिटनमधील यशस्वी आघाडी शासन ठरले.^३ यानंतर मात्र २०१० पर्यंत ब्रिटनमध्ये आघाडी शासन स्थापन होऊ शकले नाही.

ब्रिटनमध्ये ६ मे २०१० रोजी संपन्न झालेल्या संसदीय निवडणुकीत प्रमुख राजकीय पक्ष असलेल्या लेबर पार्टी व कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टी यापैकी कोणालाही सरकार स्थापनेसाठी आवश्यक बहुमत प्राप्त झाले नाही. ६५० सदस्यसंख्या असलेल्या 'हाऊस ऑफ कॉमन्स' मध्ये मावळते पंतप्रधान गॉर्डन ब्राऊन यांच्या लेबर पार्टीला २५८ जागा मिळाल्या तर डेविड केमरून यांच्या नेतृत्वाखालील कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टीला ३०७ जागा मिळाल्या. निक क्लेग यांच्या नेतृत्वाखालील 'लिबरल डेमोक्रेटिक पार्टी'ला ५७ जागा मिळून सत्तेच्या चाव्या त्यांच्या हातात गेल्या. कॉन्झर्व्हेटिव्ह पार्टीने लिबरल डेमोक्रेटिक पार्टीला सोबत घेऊन आघाडी सरकार स्थापन केले. ११ मे रोजी डेविड केमरून आघाडी सरकारचे पंतप्रधान म्हणून विराजमान झाले. लिबरल डेमोक्रेटिक पक्षाचे नेते निक क्लेग यांची उपपंतप्रधान पदावर निवड झाली. अशाप्रकारे दुसऱ्या महायुद्धानंतर प्रथमच ब्रिटनमध्ये आघाडी सरकार स्थापन झाले. याआधी ७० वर्षांपूर्वी म्हणजे १९४० मध्ये ब्रिटनमध्ये आघाडी सरकार स्थापन झाले होते.^४

फ्रान्सचे चौथे गणतंत्र पश्चिम जर्मनी, इटली, कॅनडा, श्रीलंका आणि जपान इत्यादी देशांमध्ये आघाडी सरकारे स्थापन झालेली आहेत. फ्रान्सच्या चौथ्या गणराज्यामध्ये (१९४६-५८) स्थापन झालेली सर्व मंत्रिमंडळे आघाडी सरकारचीच होती. पश्चिम जर्मनीमध्ये क्रिश्चियन डेमोक्रेट आणि सोशल डेमोक्रेट यांनी मिळून शासन चालविले. बहुपक्षीय व्यवस्थेमुळे १९४८ पासून आजतागायत इटलीमध्ये अनेकवेळा आघाडी सरकारे स्थापन झालेली आहेत. कॅनडामध्ये देखिल आघाडी सरकारे स्थापन झालेली आहेत. १९४७ मध्ये स्वातंत्र्य मिळालेल्या श्रीलंका सरकारची सुरुवातच आघाडीच्या सरकारने झाली होती. १९७७ मध्ये नविन संविधानाचा स्वीकार होईपर्यंत तेथे आघाडीचा शासन ही एक सामान्य स्थिती होती.^५

स्वीडन मध्ये कधी-कधी सोशल डेमोक्रेटिक पार्टी स्वबळावर सरकार स्थापन करते. परंतु जेव्हा ते शक्य नसते, तेव्हा हा पक्ष इतर मध्यममार्गी उदारवादी पक्षांसोबत आघाडीचे सरकार स्थापन करतो. काही काळापूर्वी या सोशल डेमोक्रेटिक पक्षाने साम्यवादी पक्षांसोबत आघाडी केली होती. १९७६ पासून १९८२ पर्यंत आणि १९९१ पासून १९९४ पर्यंत तेथे दक्षिणपंथी मध्यममार्गी पक्षांना आणि क्रिश्चियन डेमोक्रेटिक पक्षांना स्थिर आघाडी करण्यामध्ये कोणत्याही अडचणी आल्या नाही.^६ नेदरलँड मध्ये सप्टेंबर १९८९ नंतर अनेक क्रिश्चियन डेमोक्रेटिक पक्ष आणि दोन लिबरल पक्ष, अशा एकूण नऊ संसदीय पक्षांची स्थिर आघाडी कार्यरत होती. १९९४ नंतर वामपंथी आणि दक्षिणपंथी पक्षांचे जे 'नील-लोहित आघाडी' (Purple Coalition) तयार झाली, ती काही वर्षे चालली. अशीच एक आघाडी फिनलँड मध्येही होती.^७ याप्रकारे जगातील अनेक देशांमध्ये आघाडीच्या राजकारणाचे प्रयोग यशस्वी होत आहेत.

निष्कर्ष

साधारणतः ज्या देशांमध्ये अनेक लहान-लहान राजकीय पक्ष असतात आणि सभागृहात स्वबळावर बहुमत प्राप्त होईल असा कोणताही एखादा प्रभावशाली पक्ष असत नाही, तेथे म्हणजेच बहुपक्ष पध्दती असणाऱ्या व्यवस्थांमध्ये अनेक किंवा काही राजकीय पक्षांचे मिळून सरकार स्थापन करणे अपरिहार्य असते. यालाच आघाडीचे सरकार असे म्हणतात. द्विपक्ष पध्दती असणाऱ्या देशात देखिल तिसऱ्या राजकीय पक्षाच्या उदयामुळे आघाडी सरकार स्थापना होऊ शकते. उदा. इंग्लंडमध्ये द्विपक्ष पध्दती असल्यामुळे तेथे एकाच पक्षांचे सरकार स्थापन होत असते, परंतु तेथे तिसऱ्या अल्पशक्ति असणाऱ्या पक्षांचेही अस्तित्व असल्यामुळे अपवादात्मक परिस्थितीत आघाडीच्या सरकारची स्थापना होते. दुसऱ्या महायुद्धानंतर पहिल्यांदा इंग्लंडमध्ये २०१० मध्ये अशाप्रकारचे आघाडी शासन स्थापन झाले होते. मात्र आघाडी सरकारे ही प्रामुख्याने बहुपक्षीय व्यवस्थेतच खऱ्या अर्थाने स्थापन होत असतात. आज जगातील बहुसंख्य राष्ट्रांमध्ये आघाडीची सरकारे स्थापन होण्यासाठी फुल बहुपक्ष पध्दतीचा विकास होत असल्यामुळे भारत, इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी, जपान, कॅनडा, बेल्जियम, न्यूझिलँड, ऑस्ट्रेलिया, हंगेरी, चेकोस्लाविया, इस्राईल या देशांप्रमाणेच श्रीलंका, पाकिस्तान व नेपाळ या देशांमध्येही आघाडीची सरकारे स्थापन होत आहेत.

संदर्भ सूची:

१. व्होरा राजेंद्र व पळशीकर सुहास, (संपा.), १९८७, 'राज्यशास्त्र कोष', दास्ताने रामचंद्र आणि कं., पुणे, पृ. २३२
२. गाबा ओम प्रकाश, २००७, 'विवेचनात्मक राजनीति विज्ञान कोष', मयूर पेपरबैक्स नौएडा, पृ. ५४
३. सिंह बालेन्द्र, २०१२, 'भारतीय राजव्यवस्था में साझा सरकारे : चुनौतिया एवं संभावनाएँ आरबीएसए पब्लिशर्स, जयपुर, पृ. ६
४. प्रतियोगिता दर्पण, हिंदी मासिक, जुलै २०१०, पृ. २१२६
५. फडिया बी.एल., २०१३, 'भारतीय प्रशासन', साहित्यभवन पब्लिकेशन्स, आगरा, पृ. ९३९
६. गाबा ओम प्रकाश, २००४, तुलनात्मक राजनीती की रूपरेखा, मयूर पेपरबैक्स नौएडा, पृ. १४४
७. किता, पृ. १४५